

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію Самсонюк Тетяни Миколаївни “Поляки Рівненщини в умовах становлення радянського тоталітарного режиму (1939-1941 рр.)”, подану на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – Історія України

Дисертаційне дослідження Самсонюк Тетяни Миколаївни помітно вирізняється на тлі низки узагальнюючих вітчизняних і зарубіжних праць з історії радянізації західноукраїнських земель у 1939-1941 рр. Адже воно відтворює історичні події з урахуванням національних і соціальних особливостей на конкретному регіональному рівні, зокрема на території Рівненської області. Нерідко мікроісторичні наукові розвідки додають таких нюансів, що спроможні істотно змінити наші уявлення про сутність явищ.

На наше глибоке переконання, дослідження та осмислення актуальної у науковому і суспільному сенсі проблеми, яка винесена в назву дисертації, має посприяти також поясненню глибинних коренів існуючих до сьогодення в історичній свідомості сусідніх народів взаємних звинувачень і образ, а отже, формуванню об'єктивнішого знання та зваженіших оцінок міжлюдських та міжнаціональних суперечностей в західноукраїнському регіоні за часів Другої світової війни.

У процесі досягнення мети дисертаційної роботи Самсонюк Т. М. окреслила той обсяг завдань, який випливає з авторського прагнення комплексно дослідити становище і діяльність поляків Рівненщини в умовах утвердження радянського тоталітарного режиму 1939-1941 рр. При цьому дисерантка зазначила, що свідомо залишила за межами дослідження культурне, політичне та релігійне життя поляків, а зосередилася на аналізі їхнього соціально-економічного, правового, матеріально-побутового, психоемоційного стану, реакції на запроваджені реформи та протидію, виражену в антирадянському конспіративному русі опору. Декілька завдань

були пов'язані також з необхідністю висвітлення методів і форм радянських репресій, здійснюваних НКВС супроти польської національної меншини (с. 7-8).

Зрозуміло, що така різноманітність і багатоосяжність завдань передбачає проведення декількох наукових студій, тому про “комплексність вивчення становища і діяльності поляків Рівненщини в умовах утвердження радянського тоталітарного режиму 1939-1941 рр.” в пропонованому дисертаційному дослідженні можна говорити лише умовно. Перевага представленої до захисту праці, на нашу думку, полягає в іншому. Самсонюк Тетяна Миколаївна зробила акцент на дослідженні саме тих аспектів цієї проблематики, які менш за все висвітлені у вітчизняній і зарубіжній історіографії. І потрібно віддати належне здобувачці, адже, як свідчать тексти автореферату і дисертації, вона успішно з цим впоралася.

У вступі, окрім мети та завдань, чітко визначені також об'єкт та предмет дослідження, хронологічні рамки та територіальні межі, охарактеризовані методи дослідження, визначені наукова новизна і практичне значення одержаних результатів. Нашу увагу привернула авторська вказівка на те, що матеріали дисертації можуть стати у пригоді полякам, члени родин яких були репресовані у 1939-1941 рр на території Рівненської області (с. 10). Чи не є це яскравим свідченням практичної корисності представленої до захисту наукової роботи.

Основні положення дисертації пройшли належну апробацію під час виступів Самсонюк Т. М. на різного роду конференціях та викладені у 9 статтях, опублікованих у фахових виданнях, 9 публікаціях, що додатково відображають результати дослідження, та 1 статті в закордонному періодичному виданні. Сподіваємось, що у подальшій роботі здобувачка знайде можливість для апробації результатів дослідження також на сторінках польських наукових видань, які спеціалізуються на висвітленні пропонованої проблематики.

Перший розділ дисертаційної роботи “Методологічні, історіографічні, та джерелознавчі засади дослідження” складається із підрозділів, у яких висвітлюються особливості методології аналізу, стан наукової розробки проблеми та джерельна база дослідження.

Поряд з використанням традиційних для історичних досліджень теоретико-методологічних засад дисерантка намагалася вдаватися до суто математичних методів, наприклад, до т. зв. критерію Стьодента, тобто класу методів для статистичної перевірки наукових гіпотез. Із значного масиву архівно-слідчих справ (5819), що зберігаються в Державному архіві Рівненської області, шляхом механічного відбору вона здійснила часткову вибірку справ (700 одиниць; у список використаних джерел потрапили не всі справи), оформлені органами НКВС у процесі провадження слідства стосовно осіб польської національності. У такий спосіб Самсонюк Т. М. вказує, що “визначила статевий, віковий, освітній рівні репресованих поляків, дослідила, які часові проміжки виділяються як пікові у здійсненні репресивних заходів, з’ясувала частоту застосування певних статей кримінального кодексу УРСР та їх комбінацій при обвинуваченні заарештованих поляків” тощо (с. 14). Наше зауваження може стосуватися лише таблиць і діаграм, оформленіх здобувачкою як додатки. Адже не в усіх випадках є зрозумілим, коли вона проводила власну обробку даних і відповідні розрахунки за матеріалами архівно-слідчих справ, а коли користалася з подібних узагальнюючих підрахунків працівників НКВС.

Не часто доводиться стикатися також з тим, коли дисерант або дисерантка вдаються до польових досліджень. У нашому випадку прагнення Самсонюк Т. М. використати спогади мешканців Рівненської області і отримати інформацію “стосовно бачення долі польського народу очима представників іншої нації – українців, єреїв, їх сприйняття тогочасної дійсності через призму власних образ” безперечно може вітатися. Як вона цілком слушно зазначає, такий підхід здатний максимально наблизити

науковця до відтворення історичної дійсності (с. 16). Хотілося б тільки в списку використаних джерел бачити трохи більше інформації про авторів спогадів і в першу чергу, дату їх народження.

Історіографічний аналіз, зроблений дисертанткою, свідчить про належну її обізнаність з науковим доробком українських, польських, російських дослідників у вивчені запропонованої проблематики. Не викликає заперечень авторська загальна оцінка доробку новітньої російської історіографії. На переконання Самсонюк Т. М. вона “вирізняється полярністю трактування окупації Західної України різними науковцями: від однозначного засудження до виправдання і фальсифікації дій тогочасних очільників СРСР” (с. 30). Такий погляд підтримує також російська авторка декількох ґрунтовних історико-політологічних розвідок із пропонованої проблематики Наталля Лебедєва, зазначаючи, наприклад, у спільному російсько-польському виданні, що “в російському суспільстві не має консенсусу щодо польської політики Сталіна” (“Białe plamy – czarne plamy: Sprawy trudne w relacjach polsko-rosyjskich (1918-2008) / A. Rotfeld, A. Torkunow (red.). – Warszawa: PISM, 2010. – 907 s.; Белые пятна – чёрные пятна: Сложные вопросы в российско-польских отношениях / Под общ. ред. А. Торкунова, А. Ротфельда. Отв. ред А. Мальгин, М. Наринский. – М.: Изд. Аспект Пресс, 2010. – 823 с.). Це видання також варто було залучити до дослідження.

У дисертаційній праці авторка використала чимало важливих і цікавих архівних документів, передусім, Держархіву Рівненської області, Галузевого держархіву СБУ та Архіву Управління СБУ в Рівненській області. Деякі документи були взяті для аналізу з двох російських архівів (РДВА, РЦХИДНИ/РГАСПІ) та з т. зв. Гуверівського інституту (Стенфорд, США). Матеріали цього інституту зараз зберігаються у Східному архіві наукового осередку “Карта” у Варшаві, куди вони були передані зі США. Сьогодні познайомитися з ними можна також у електронному вигляді на відповідних

сайтах. Повідомлення польських громадян, які були в 1939-1941 рр. заарештовані і депортовані радянською владою із західних областей України на північ і захід Радянського Союзу, а пізніше, після амністії 1941 р., в складі Польської армії в СРСР евакуювалися до Ірану, представляють собою неабияку цінність. Адже вони на відміну від архівно-слідчих справ, які укладалися представниками НКВС, ретельно записувалися самими колишніми польськими мешканцями Західної Волині і Східної Галичини й сьогодні є єдиною можливістю познайомитися з індивідуальним сприйняттям людьми пануючого на цих землях у той період політичного устрою. Зрештою різні види документів можна співставити і порівняти. Втім, вказує дисертантка, вирізняються розлогістю протокольної і судової частин і деякі кримінально-слідчі справи, зокрема на учасників польського підпілля та співробітників польських розвідувальних органів (с. 37).

У другому розділі дисертаційної роботи “Вторгнення СРСР у Польшу та становлення радянської влади на Рівненщині” (с. 43-82) здобувачка зосередила увагу на аналізі перебігу “візвольного походу” Червоної армії з подальшою зміною державного устрою в Західній Україні та наслідків цих процесів для поляків Рівненщини. Цілком слушними видаються міркування Самсонюк Т. М. з приводу фактичного “знешкодження” польського сегменту західноукраїнського суспільства внаслідок карально-репресивних дій радянського режиму (с. 78). Не викликають заперечень і висновки цього розділу стосовно докорінної зміни статусу поляків Рівненщини, які полягали у їх перетворенні з державної привілейованої нації на цих теренах у гноблену державними органами влади національну меншину (с. 82).

Третій розділ дисертаційного дослідження “Поляки як об'єкт переслідування карально-репресивних органів СРСР” (с. 83-130) присвячений аналізу характеру радянських карально-репресивних заходів, насамперед, проти таких категорій польського суспільства як військові осадники, службовці колишньої державної поліції та військовослужбовці.

Широке залучення до аналізу проблематики архівно-слідчих справ заарештованих дозволило дисертантці доповнити загальновідомі речі багатьма конкретними прикладами ставлення органів НКВС до поляків-мешканців Рівненщини. Не можна не погодитися з її твердженнями про те, що людей переважно карали не за конкретні провини, а за приналежність до певної групи польського суспільства (с. 108, 113, 130). Адже дійсно радянська влада репресувала людей за ідеологічно-класовими, неправовими мотивами. Переважна більшість заарештованих не скоювала карних злочинів і не була де-юре визнана злочинцями. Для військових дій із захисту батьківщини ніколи не були злочинними.

У четвертому розділі дисертаційної роботи “Польське підпілля на території Рівненської області” (С. 131-186) висвітлюються питання передумов появи та налагодження діяльності польського підпільного руху, організаційно-територіальної структури та основних напрямків його боротьби, заходів радянських репресивних органів з ліквідації польських підпільних структур.

На наше переконання, матеріали цього розділу вирізняються найбільшою науковою новизною і демонструють особистий внесок дисертантки в розробку пропонованої проблематики. Вона знов таки в ході дослідження максимально скористалася з архівно-слідчих справ Держархіву Рівненської області, Архіву Управління СБУ в Рівненській області та Галузевого держархіву СБУ. Залучення до опрацювання проблематики польського підпілля свідчень і спогадів самих його учасників значно збагатило дисертаційне дослідження і розширило наші знання про особливості його функціонування на Рівненщині, зокрема коли йдеться про ініціативи польської молоді з організації місцевого підпілля та участі в ньому жінок.

Утім, якщо є цілком зрозумілим авторське прагнення розібратися в усіх тонкощах роботи польських підпільників на Рівненщині на підставі свідчень

самих його учасників, то не видається виправданим висвітлення на підставі цих самих матеріалів добре знатої дослідникам історії заснування і діяльності загальнопольських підпільних організацій СЗБ-1 і СЗБ-2. Дисертантка неодноразово пише про ці конспіративні формування (с. 133, 135, 142-143 та ін.), вказує на численні розбіжності між ними, в тому числі у ставленні до українського питання (с. 157) і ніде не пояснює, чому виникли дві, а не єдина польська підпільна структура, і на чому полягала різниця між двома осередками. А пояснення причин існування двох організацій і протистояння між ними слід шукати, насамперед, у політичних пристрастях їхніх керівників. Якщо СЗБ-1 (група В. Жебровського) тяжіла до емігрантського керівництва СЗБ на території Франції, яке сприймалося як центр боротьби з впливами довоєнних “санаційних” політиків, то СЗБ-2 (група Я. Соколовського – З. Добровольського) – до варшавського відділення СЗБ, яке об’єднувало переважно пілсудчиків.

Зустрічаються в цьому розділі у деяких випадках і розбіжності в авторських твердженнях. Так, наприклад, на сторінці 154 вказується, що організація СЗБ-1 не орієнтувалася на збройне повстання проти СРСР, а на сторінці 159 зазначається, що формування СЗБ-1 і СЗБ-2 мали ідентичну мету своєї діяльності – підготовку до збройного повстання.

Лише на останній сторінці висновків дисертантка пояснила причину певних змін у ставленні радянського керівництва до польських громадян після розгрому Франції влітку 1940 р., хоча у тексті, принаймні двічі, без пояснень згадувалось про такі зміни.

Висновки дисертаційної роботи виглядають достовірними та такими, що відповідають завданням, які Самсонюк Т. М. поставила собі при написанні даного дослідження (с. 182-186). На наш погляд, дискусійним лише є твердження про те, що “політика радянського тоталітарного режиму стосовно осіб польської національності, які проживали на території Західної України, мала ознаки етнічної чистки” (с. 182). Слід пригадати, що

радянський режим застосовував до своїх справжніх і вигаданих ворогів все ж-таки класовий підхід. На відміну від нацистського, більшовицький проект був соціально, а не етнонаціонально зорієнтованим. Про це може свідчити хоча б та обставина, що, як вказує сама авторка (с. 185-186), найчастіше представникам польської національної меншини інкримінувалися злочини, передбачені ст. 54-13 КК УРСР (активна діяльність проти революційного руху), за які передбачався розстріл або оголошення ворогом трудящих з конфіскацією майна і з позбавленням громадянства.

Звичайно, в дисертації є напевно інші дискусійні твердження, які можна вважати свідченням творчого підходу здобувачки, і які скорше підсилюють загальну позитивну оцінку пропонованого дисертаційного дослідження. Оскільки всі вони мають відповідну авторську аргументацію, то, на наше переконання, заслуговують на увагу і можуть стати важливим грунтом для подальшої плідної наукової дискусії із досліджуваної теми. Зміст автoreферату відповідає основним положенням дисертації.

За змістом та оформленням дисертаційне дослідження відповідає вимогам державного стандарту до кандидатської дисертації, зокрема пп. 11, 13, 14 "Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника".

Авторка дисертаційної роботи Самсонюк Тетяна Миколаївна "Поляки Рівненщини в умовах становлення радянського тоталітарного режиму (1939-1941 pp.)" заслуговує на присудження їй наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України.

Офіційний опонент

доктор історичних наук, професор,

завідувач кафедри міжнародних відносин

Київського славістичного університету

Ільюшин І. І.

